

16/16
Litterära omvärderingar:

VILHELM EKELUND

Moralisten och tänkaren

MANGA VITNESBÖRD har, inte minst under de senaste åren, avlagts om Vilhelm Ekelunds förmåga att ge väckelse, eggelse och ledning. En bok om Vilhelm Ekelund, som kom ut för två år sedan, en rad uppsatser i Svensk Litteraturtidskrift och på andra håll är värtliga exempel; i Dagens Nyheter har särskilt Ingemar Hedenius (19 juli 1951) sökt klarlägga Ekelunds betydelse som moralist. Kritiken har också varit skarp, men den har efter hand tystnat. Ekelund är fortfarande ingen populär författare, men de positiva värderingarna dominerar. Beror bristen på popularitet på att Ekelund är för fin, för djupsinnig, för förnäm? Denna tanke framträder ofta hos hans lärjungar, även på denna punkt utan tvivel inspirerade av mästaren. För den som alltid haft svårt att helhjärtat beundra Ekelund — trots de stora greppen och den ofta glansfulla stilen — och som vid förnyad läsning av hans viktigaste arbeten fortfarande finner det svårt är det inte behagligt att gå med på denna tolkning. Jag skall söka framlägga en annan, under medveten överbetoning av det hos Ekelund som synt mig likgiltigt, skevt eller olustigt. En särskild anledning erbjuder den av K. A. Svensson utgivna antologin (*Prosa, I-II*, Albert Bonn-

Vilhelm Ekelund

niers förlag, pris del I 14:50, del II 15:50), ett rikt och representativt urval ur Ekelunds arbeten utanför lyriken.

Ekelund var moralist, han var besatt av tanken att bli en bättre människa. Det är relativt lätt att fastslå vilken linje i moralen som han drev, vad det var för svagheter och brister som han sökte övervinna eller rättfärdiga. Han tänkte inte främst på godheten, vare sig i form av självtvättning eller offer eller mildhet eller sociala aktioner. Inte heller på känslans renande genom fysisk asketism eller genom en stor passion. Inte heller på uppriktighet. Allt detta skymtar hos Ekelund, liksom mycket annat, men det avgörande låg inte här. Nyckelorden är frihet, oberoende, stillhet, ensamhet, att vara ljus, klar och fjärran. Den ondska han var rädd för var fåfängan, publikfriheten, vardagligheten, den ondska han riskerade att falla för just genom sin kamp var högmödet. Och han föll för den. Det är genom denna inriktning av sin moralism — långt mer än genom sin mera påstådda än verkliga svårtillgänglighet och subtilitet — som Ekelund blivit en apostel främst för de intellektuella. Han lärde oavhängighet gentemot opinioner och polemik och dumhet hos massan — varmed han snarast avsåg de populära och framgångsrika. För dem vilkas liv är att tänka, skriva, och trycka är det en svår lära. Kan den godtas utan tro på en framtida publik som uppskattar,

på en elitpublik som nu uppskattar? Måste inte högmödet blir det pris för vilket bristen på fåfänga betalas? Ekelunds väg ledde bort, ville leda bort, från småaktighet och ilska och avund till suverän ro, men han kom knappast längre än till föraktet.

Nästan alla moralister kan beskylldas för högfärd. De ser eländet hos människan och känner sig en smula bättre, åtminstone för att de sett eländet; om de observerar sin egen belåtenhet över skarpblicken, blir i andra hand denna upptäckt en källa till det minimum av trivsel utan vilket offentlig verksamhet är omöjlig. (Ett undantag är, såvitt jag förstår, Dostojevskij, där lidelsen i sökandet var så stor att självglädjen glömdes.) Men i regel vinnas ett slags relativ anständighet genom att man räknar sig själv till de eländiga; inför Gud blir marginalen mellan moralisten och massan liten. Hos Ekelund — och hör det inte till hans moraliska "linje"? — blir marginalen stor, så stor att det är rimligare att tala blott om de utvalda och massan än om Gud och människorna eller ens Gud, profeterna och massan. Han ser uppåt, ibland, men framför allt ser han nedåt; ödmjukheten finns där, men allmera bräcklig och konventionell, det behärskande blir förakt och högmödet.

Enklast konstaterar man detta genom att gå igenom Ekelunds otaliga karaktäristiker av de överlägsna och de underlägsna. Den förra gruppen kännetecknas, för att blott ta några exempel, med följande uttryck: hjältar, halvguds-människor, de verkligt dömande och värdiga, männen av stora stilen och ädla gängen, de folkligt-förnäma, det fina luftstreckets män, de högre människorna, de finare organiserade, de stora, de sällsynta, de egentliga karaktärerna. Denna elit ställs i motsättning till det pack som likaledes får många benämningar: de andliga gesällerna, narrar och tölpar, de äresjuka rovdjuren, förvridna och livsförhugrade poetyknligheter. Redan denna terminologi visar att Ekelund främst tänkte sig både elit och massa såsom intellektuella grupper; "vanligt" folk talas det inte mycket om, men ibland antyds att de "egentligen" står eliten närmast. Det väsentliga är emellertid — och det tror jag ingen Ekelundsläsare kan bestrida — att eliten ansågs bestå av ytterst få personer och att en av dem självfallet var Ekelund. — I föreställningarna om elit, motsträvig och illasinnad mellangrupp (hos Ekelund massa) och oupplyst men i grunden välslinnad populus har vi, i förbigående sagt, en motsvarighet till välkända politiska scheman, exempelvis hos marxism, syndikalism och nazism.

Attityden framträder närmare på en rad olika sätt. Det rena skrytet — ofta gripande i sin öppenhet — kunde illustreras genom hundratal satsar: "Alla verkliga diktare har varit avstående, föraktande, ointresserade." "Den som har den bästa publiken är alltid den innerligast hatade. Författare hatar varandra inte så mycket för den yttre och påtagligare succés skull." "Den författare som icke sätter en part av sin ärelystnad på att icke vara känd — och icke kunna vara känd — av det stora flertalet bildade människor, den mannens ärelystnad ger jag inte två öre för." Okvädandet, det kollektiva okvädandet, har av Ekelund drivits långt. "Dessa s. k. andliga arbetare (som påstås ha förtärt sig själva) förtärdes i detta, som man icke precis i allmänhet brukar kalla dumhet, men som ändå, allvarsamt och egentligen sett, är det: nämligen i härsklystnad, fåfänga, hat, hela svärmen av den feminina (ack, så 'herrelika!') ambitionens ohyra." Mest kännetecknande är kanske den ständigt gjorda skillnaden mellan en tarvligt och en fint utvecklad egenskap: självskhet, sanningsiver, flit, ensamhet, vilja till polemik, hat, hypokondri osv. skildras dels på ett nedsättande, dels på ett upphöjande sätt; i senare fallet talas om verklig, förnäm, inre eller dylikt, och det står för var och en klart att det är fråga om Ekelund och eliten.

Det bör än en gång understrykas att uppdelningen i den folkligt-förnämna, tillbakadragna, ensamma eliten och massan av konkurrerande, fåfänga och lågsinta intellektuella är tillräckligt genomförd och väsentlig för Ekelund för att man skall frestas att tala om ett slutet system. Just denna uppdelning är det centrala; motsättningen är vad som främst karaktäriserar de båda grupperna; eliten utmärkes i första rummet av föraktet för eller främlingskänslan mot de andra.

Vilka tillhör då eliten? Såvitt jag kan se namnges ingen jämnrårig svensk. Bland äldre svenskar respekteras obetingat Swedenborg; Ehrensvärd, Tegné, Rydberg, Strindberg, Norström och

några andra diskuteras i ofta motsägande och dunkla passager. En plats för sig intar de grekiska tänkarna, som alla omtalas med aktning; här till kommer Goethe, Comte, Nietzsche, Montaigne, Emerson, Fredrik den store, Carlyle och många andra är omdömena växlande. Det synes uppenbart att Ekelund i sina generaliserande uttalanden var starkt påverkad av den bok av eller om vederbörande som han strax före författandet läst. En diktare som på ett ställe lovräas blir på ett annat delaktig av det allmänna föraktet.

Överlägsenhet även gentemot de svagheter han inte lyckades betvinga visar Ekelund ibland, men det är nästan uteslutande då dessa svagheter framträder hos andra. På tal om Goethes lära om ro och fridsamhet skriver han: "Det bör visst också betänkas att en man, som på varannan sida i sina verk betonar vikten av fridsamhet och överseende med all sannolikhet också måste ha haft sina djupa anledningar. Det är dock till sist för sin egen sak han talar... Vem slog huvudet på spiken så obarmhärtigt ofelbart som Goethe, när det gällde ofördragsamheten

och svagheten hos andra." Ekelund ironiserar lika skarpt över Nietzsches verser om ära som betaltning, en betaltning som han säger sig blott vilja ta emot "med handskarna på". "Ja, det är visst också hela skillnaden; med eller utan handskar. Man tycker den inte är mycket värd att tala om."

För problem utanför de nu berörda har Ekelund ringa intresse. Blott i förbigående berörs samhällsfrågor — efter urgammalt konservativt mönster: "Alla reformer är endast grova surrogat eller bedövningsmedel, så länge man ej ser att det onda ligger i ett djupt avsidet område där det är oåtkomligt för allt utom den klara egna insikten i dess absoluta oåtkomlighet för sociala medikamenter."

Det är mycket annat hos Ekelund som den oförstående eller kritiske irriteras av, ofta sådant som nära sammanhänger med den speciella arten av moralisk problematik, fåfängans och högmodets. Mångfalden av aförismböcker har blivit möjlig genom de ständiga upprepningarna; dessa omtugningar bok efter bok visar hur besatt Ekelund var av ilska och vilja att bemästra den. Den högtidliga, profetmässiga tonen är prövande, likaså bristen på lätthet och humor, allra helst som Ekelund klagat över denna brist hos andra. Vitsiga reflexioner avvisas i princip, men de är i realiteten talrika: "Det sköna är svårt; det är det svåraste av allt, ty det är — det lätta." "De flesta som talar om stil menar helt enkelt — stilighet." "När svenskar talar om form, är det oftast något helt annat som ligger dem i tankarna; nämligen — formatt."

Viktigare är Ekelunds tendens att flytta över det motsatta par med vilket han arbetar på ett konkret, man kan säga fysiolo-

giskt plan. Ekelund talar oavbrutet om manliga dygder — alla de dygder han äger eller tillskriver sig beskrivs på det sättet. Med denna aggressiva manlighetskult tycks ibland följa aktning för sådant som Ekelund i övrigt verkar främmande för men som enligt tradition och språkbruk är något specifikt manligt; det är svårt att på annat sätt förstå Ekelunds upprepade hyllningar till kriget. Självfallet är där emot att med mannadyrkan följde kvinnoförakt; Ekelund var benägen att identifiera det pack som han föraktade med kvinnorna, naturligtvis i följe med män av "lägre" typ. "Så länge kvinnorna är de egentliga kampdomarna... hur skulle det vara möjligt att ett verkligt ideal kunde växa?" "Största parten av litteraturen faller ju under det kvinnliga gebitet, är egentligen fruntimmersgöra." "Den mesta konsten och poesin är ju till för kvinnor och halvbildade."

Vid sidan av kvinnorna uppträder judarna som företrädare för den dåliga moralen, de av Ekelund föraktade. Det framgår av småhugg, klyschor som är kringströdda i hans verk. Man har sökt bestrida denna antisemitiska tendens med samma skämt som begagnats för att förneka Fichtes nationalism: med tyskar menade Fichte inte verkliga tyskar, utan goda människor i allmänhet, med judar menade Ekelund inte verkliga judar, utan dåliga människor över huvud. Det är för lättvindigt för att kräva bemötande. Men naturligtvis innebar antisemitismen inte — såsom också lärjungarna ivrigt förklarar — att Ekelund avskydde alla judar, än mindre att han önskade pogromer.

De många fantasierna om ras- och folkkaraktärer i Ekelunds skrifter skall här inte diskuteras. Jag skall blott stanna vid några uttalanden om svenskarna — "det renaste, säregnaste i svenskt väsen hade i Ekelund en djupblickande älskare och uppenbarare" — då de är belysande för Ekelunds sätt att resonera över huvud. En del av dessa reflexioner kan lämnas därhän; de är av helt ordinärt snitt, tycks vara inspirerade av Gustav Sundbärg och står lika lågt som dennes spekulationer: "I Sverige ser man glada (dvs. klara) ansikten; i Danmark endast smilande. I språket gäller detsamma."

Det intressanta ligger däri att

Ekelunds uttalanden om Sverige och svenskarna nästan genomgående är av två helt olika typer. Ofta är föraktet tongivande. "Svenskarna är ett platt folk, som själva anar sin platthet: därav deras hetsighet." "När svensken talar om ett äkta, ett oförställt och oförfalskat, är det i själva verket idealet av frisörstil, som föresvävar honom." "Den nordiska begåvningen älskar ett slags andlig ohyra som stimulerar, sticker, tvingar till att rusa i väg." "Någ-

ra egentliga passioner har ju sålän svensken. Klut- och rangsjukan, skadeglädjen, brännvinspassionen — se där hans värld. Vad nyttjar det är vackert i Sverige? Man unnar varandra ju inte ens luften."

Men i andra sammanhang möter en helt annan bild. Svenskarna är nobla, det svenska språket skönt. Hos "det största nordiska finnes ett mer än hos antiken, något som är på väg, söker". Svenskarna är orga-

niskt förbundna med antiken; i "det svenskas hemliga sammanhang med det helleniska... ligger något av detta ras- och folkproblematiska som det borde vara vår största angelägenhet att söka närma oss". Svenskarna har "instinkt mot en inre aristokratisk kultur", "frid i sitt väsens botten", "ett stort generöst-kvietistiskt drag". Men dessa drag, säges det på andra håll, har endast kommit till uttryck hos några få; det gäller rent av "att dikta denna aristokratism". Och naturligtvis menas med svenskar- nas stolthet och blyghet och förnämhet något helt annat än vad andra, sämre författare tänkt sig: "när de små kvicka söta svarta paddorna från kontinenten eller hemmaifrån (Levertin) bekymrat kommer och förevisar svenskarna deras 'blyghet och stolthet' — ja, då ler Rasens goda genius ett blött löje".

Därmed är redan klart att Ekelunds "analys" av det svenska ingår i hans allmänna uppdelningsschema. De levande svenskar- na tillhör med ett eller annat undantag de föraktade; de ideala svenskarna — kopior av Ekelund — har knappast funnits, även om de förebådats hos några få, men de skall behärska framtiden. "Det folkliga förnämna svenska" skall, skriver Ekelund, väckas till liv. "Därmed skulle de andra visas ned till sin naturliga plats/ och klass. Ja, kanske finns i detta ögonblick redan ett dussin personer i Sverige, vilka i det längsta vägrar tro att landets nyare bildningshistoria är identisk med en

rad burschikosa bokhandelsuccéer." Dessa rader fixerar Ekelunds misslyckande och tragik.
HERBERT TINGSTEN

"Melodier i skymning", 1902